

*Шалгунова С. А.,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

*Шевченко Т. В.,
старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

АНТИНАРКОТИЧНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ: ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИНАРКОТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. У статті наведено результати наукових досліджень вітчизняних кримінологів, які показують, що тенденція наркозлочинів несприятлива, і їх кількість збільшується з року в рік. Стаття визначає принципи побудови та дії антинаркотичного законодавства України у сфері боротьби з наркозлочинністю.

У статті розглянуто керівні принципи, які визначають правила поведінки суб'єктів та проводять у життя досліджувану політику, реалізують їх у повсякденному житті та суспільній практиці. Зокрема, розглянуто низку принципів: законність, демократизм та гуманізм.

Визначено, що за загальним підходом, принципи в кримінальному праві України поділяються на дві групи: основні (або загальнотеоретичні) та спеціальні (приватні, притаманні лише кримінальному праву як самостійній галузі права). Загальновизнаними принципами є загальнотеоретичні, що покладені в основу кримінального права, кримінально-правової політики України, як і будь-якої іншої держави. Ця група принципів відображається і в міжнародно-правових актах, що містять кримінально-правові заборони.

Правова регламентація як законного обігу наркотиків, так і питань встановлення кримінальної відповідальності за вчинені порушення підпорядковуються цим принципам в частині визначення загального підходу розподілу принципів на основні та галузеві. Основними принципами є такі, що визначають загальновизнані ідеї, підходи до криміналізації та декриміналізації, побудови кримінальної політики, відображені в міжнародно-правових актах, що містять кримінально-правові норми, а галузевими – ті, що відображають еволюцію кримінального закону та кримінальної політики держави в цілому, і у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків у тому числі. Зазначено, що відображення основних загальновизнаних принципів права можна побачити у міжнародних правових актах.

Ключові слова: принцип, політика, законність, гуманізм, рівність, наркозлочинність, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Принципи є керівними, основоположними началами, що визначають правила поведінки суб'єктів, які проводять у життя цю політику, реалізують їх у повсякденному житті та суспільній практиці. Незважаючи на те, що ми використовуємо такий термін як «принципи кримінального права», в чинному Кримінальному кодексі України [1] він не

закріпленій, як не було його законодавчого закріплення і за радянських часів.

Принципи кримінального права як самостійний інститут цієї галузі права розглядається лише в теорії кримінального права. Всі принципи, сформульовані на цей час в сучасному кримінальному праві України, взаємопов'язані між собою та обумовлюють один одного і у своїй сукупності складають єдине нерозривне правило, керівна і провідна ідея сучасного кримінального закону. При застосуванні будь-якої норми кримінального закону, і норм про наркозлочини у тому числі, принципи кримінального права діють у взаємозв'язку як у правозастосуванні, так і правотворчості, правоохоронній діяльності принципи виступають як керівні начала.

Стан опрацювання. Переважна більшість праць, присвячених боротьбі з наркозлочинністю, спрямовані в першу чергу на розробку пропозицій щодо більш ефективного застосування існуючого законодавства щодо запобігання наркозлочинності в країні загалом. Зусилля вчених були спрямовані на дослідження проблем кримінальної відповідальності та покарання, застосування примусових заходів медичного характеру до наркозалежних осіб, причин та умов наркозлочинності та наркобізнесу в цілому, вивчення явищ наркотизму, наркотизації та їх зв'язку з правопорушеннями, пошуки ефективних шляхів профілактики злочинної поведінки окремих категорій осіб, визначення ролі сім'ї та школи у ранньому запобіганні немедичного вживання наркотичних засобів та психотропних речовин, а також спеціальних органів та установ у запобіжній роботі з наркозалежними особами.

Метою статті є аналіз чинного законодавства України та нормативно-правових актів європейських країн у сфері боротьби із проявами наркозлочинності.

Вклад основного матеріалу. При формуванні антинаркотичної політики та її основних напрямів, формулюванні кримінально-правових заборон або їх скасуванні вітчизняний законодавець дотримується певних принципів. Кримінальна політика заснована на цілому ряді принципів, основними із яких є законність, демократизм та гуманізм [2, с. 14].

Принцип законності належать до групи загальноправових принципів. Це знаходить свій вираз у суворому та беззаперечному дотриманні норм закону (як окремих законодавчих актів, так і їх складових частин – конкретних правових норм). Всі

норми антинаркотичного законодавства в Україні ґрунтуються на положеннях Конституції України як Основного закону будь-якої держави, що проголошує та гарантує громадянам країни загальнолюдські права та свободи. Кожна особа, і працівник правоохоронного органу у тому числі, на якого покладається здійснення антинаркотичної політики в державі, повинен беззаперечно і суворо дотримуватися вимог закону і вимагати того ж самого і від інших осіб, з якими він тісно співпрацює у цьому напрямі і з тими, хто порушує норми закону (наркозалежними особами, з тими, хто збуває наркотики чи психотропи, з тими, хто надає приміщення для збуту чи вживання тощо).

Так, наприклад, у ст. 19 Конституції України закріплено, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та Законами України [3].

Таким чином, це положення передбачає, що працівники правоохоронних органів, які безпосередньо здійснюють реалізацію положень антинаркотичного законодавства, при виконанні оперативно-пошукової роботи повинні дотримуватися норм закону (як положень Конституції України, так і інших законодавчих актів у цій сфері та нормативних актів, що передбачають порядок проведення оперативно-розшукової діяльності за відомчими наказами та інструкціями).

У ст. 8 Конституції України проголошено, що Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на її основі і повинні відповідати їй. Це положення підтверджується тим, що відносно всіх територій України діє одне правило – положення Конституції України мають найвищу юридичну силу, в кожному населеному пункті, в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах та в ізоляторах тимчасового тримання, де утримуються особи, які вчинили наркозлочини (засуджені, ув'язнені та затримані). У разі порушення прав та свобод особи і громадянина, якого правоохоронні органи підозрюють чи звинувачують у вчиненні наркозлочину, можуть бути відновлені в установленому Конституцією та іншими законами порядку – через суд (ст. 8 Конституції України) [3]. При цьому статус особи, яка звертається до суду за відновленням порушених прав та свобод, значення не має, оскільки Конституцією закріплено і гарантовано в установленому порядку галузевими законодавчими актами процедуру їх відновлення та відшкодування збитків (у разі їх наявності) (ст. 24 Конституції України) [3]. Це положення означає, що всі особи рівні перед законом, ніхто не має привілеїв і ніхто не повинен зазнавати утисків в залежності від різних обставин (статі, раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками).

Для кримінального закону не має значення, який статус у суспільстві займає особа, яка вчинила наркозлочин: є вона чиновником державного органу влади, комерційної структури чи приватна особа (яка не навчається і не працює). Достатньо того, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння, визначене чинним на момент вчинення злочину Кримінальним кодексом України [4, с. 81] як таке, що порушує встановлений порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів

або прекурсорів і усвідомлювала небезпечність та протиправність своїх діянь.

Якщо буде встановлено, що в діянні особи наявний склад злочину, передбачений певною статтею КК України, вона буде притягнута до кримінальної відповідальності. Хоча в чинному КК України принципи кримінального права та закону не закріплені, так як це зроблено в Кримінальному процесуальному кодексі України [5], але принцип законності випливає із змісту сформульованих в ньому правових норм. Проявляється принцип і у тому, що ні за яке інше діяння, що не передбачено в чинному КК України в якості наркозлочину, особа не може нести кримінальної відповідальності, тобто є наркозлочин – є підстави для кримінальної відповідальності. Застосування положень кримінального закону за аналогією не допускається.

Якщо КК України встановлює підстави для кримінальної відповідальності та покарання за наркозлочини (ст.ст. 305–320) [4, с. 12], то КПК України – процедуру відкриття кримінального провадження (ст. 214), проведення розслідування, збирання та фіксації доказів вини чи невинуватості особи, яка підозрюється (ст.ст. 223–245, 246–275) і порядок розгляду справи в суді (ст.ст. 314–380) [5, с. 117–119, 122–155, 174–203].

Принцип законності проявляється і у тому, що для всіх осіб, які вчинили наркозлочини, застосовуються одні й ті самі положення процедури розслідування та розгляду справи в суді, визначені чинним КПК України. Лише враховуються певні особливості кримінального провадження по даній категорії справ: проведення криміналістичних та хімічних чи фармацевтичних експертиз (якщо предметом злочину є кустарним способом виготовлені препарати чи легальні лікарські засоби), судово-медичні та наркологічні експертизи по визначенню механізму і ступеня впливу на організм людини вжитих наркотичних чи інших одурманюючих речовин, наявність ефекту залежності від них тощо.

Наступний принцип – принцип демократизму. В.А. Владимиров та Ю.І. Ляпунов ставили його на перше місце серед інших принципів кримінального права [2, с. 14]. Цей принцип відображений у положеннях чинного КК України у ст. 2 ч. 2: особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вини не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [1, с. 6]. Це означає, що незалежно від статусу та ролі особи, яка вчинила наркозлочин, її вини може довести лише суд, як єдина інстанція в державі, якій надано право визнавати особу винуватою чи невинуватою у вчиненні наркозлочину. Вказані вище положення ст. 24 Конституції України [3] гарантують такий підхід для всіх громадян України.

Упередженість суду при розгляді змісту обвинувачення не може мати місця і впливати на межі відповідальності особи чи на вид і розмір покарання. Суд не має права виходити за межі санкції, передбаченої у статті конкретного наркозлочину. Лише за певних обставин (обтяжуючих вини особи) суд може призначати покарання більше, ніж це передбачено санкцією статті, але з дотриманням правил, визначених у Загальній частині КК України (ст.ст. 70–73) [1, с. 30–33]. Вказані положення кримінального закону відображають принцип демократизму і принцип законності при призначенні виду і розміру покарання для особи, яка вчинила наркозлочин.

Таким чином, особлива важливість принципу демократизму, його значимість у кримінальному праві демонструють

не лише ставлення законодавця та осіб, які застосовують кримінальний закон відносно особи, яка вчинила наркозлочин, а й ставлення до тих, хто цей закон застосовує. Порушення порядку застосування норм КК та КПК України при розгляді кримінального провадження відносно наркозлочинця може тягти юридичну відповідальність і для тієї особи, яка порушує правила кваліфікації чи процедуру розслідування та судового розгляду. КК України передбачає відповідальність за приховування злочинів, використання неправомірних способів та прийомів отримання важливої для слідства чи суду інформації у ст.ст. 371–376, 380–382, 387 [1, с. 185–186, 188–189, 191]. Таким чином, порушення принципу демократизму при вирішенні питання про притягнення до кримінальної відповідальності за наркозлочини може тягти за собою кримінальну відповідальність і особи, яка проводить розслідування (для слідчого, прокурора чи судді).

Принцип гуманізму відображений у більшості статей кримінального кодексу. Підтвердженням є закріплення в чинному КК України першочергового завдання охорони прав і свобод людини і громадянина (ст. 1) і встановлення диференційного підходу при призначенні покарання (ст.ст. 65–73) [1, с. 27–33] і при формулюванні санкцій за вчинення наркозлочинів.

Чинним кримінальним законом заборонено застосовувати покарання, пов'язані з приниженням честі та гідності особи засудженого, заподіянням йому болі чи членушкодження. Закон дозволяє у певних випадках, спеціально визначених ним, застосовувати до особи, яка вчинила наркозлочин, покарання, не передбачені санкцією (при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом), або і взагалі звільняти особу від кримінальної відповідальності у зв'язку із застосуванням відносно неї примусових заходів медичного характеру.

При проведенні кримінального провадження у разі розслідування наркозлочину чинний Кримінальний процесуальний кодекс України також закріплює принцип гуманізму як обов'язкову повагу до людської гідності особи, відносно якої ведеться розслідування (ст. 11 КПК України) [5, с. 11]. Це означає, що під час досудового розслідування та судового розгляду справи забороняється застосування будь-яких заходів та засобів, що можуть принизити людську гідність особи підозрюваного, обвинувачуваного, підсудного, навіть і з метою, щоб примусити її дати правдиві свідчення відносно вчиненого діяння (наркозлочину).

Названі авторами роботи принципи закріплені в законі чи впливають із його логічного тлумачення, проголошені чинними законами, що стосуються попередження наркозлочинів: кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого.

Прояв принципу гуманізму можна прослідкувати на прикладі укладання міжнародних угод між державами-учасницями конвенцій 1961, 1971, 1988 років [6; 7; 8], в яких передбачено можливість застосування до окремих категорій наркозлочинців, а це, переважно, наркозалежних осіб, як добровільного лікування, так і примусових заходів медичного характеру, перевиховання, відновлення працездатності, соціальна інтеграція.

Необхідно зазначити, що при притягненні до кримінальної відповідальності та у подальшому, при призначенні покарання особі, яка вчинила будь-який із наркозлочинів, органами досудового слідства встановлюється наявність наркотичної залежності (чи залежності від іншої психоактивної речовини) і мож-

ливість застосування до такої особи лікування від залежності (ст.ст. 92, 93, 96 КК України) [1, с. 42–44]. В окремих випадках, коли встановлюється, що особа має наркотичну залежність, що дозволяє визнати її неосудною в момент вчинення злочину, то кримінальна відповідальність стає неможливою, і до особи застосовуються примусові заходи медичного характеру. Після застосування таких заходів суд може вирішити питання про доцільність притягнення такої особи до кримінальної відповідальності і її подальшого покарання (ст.ст. 92, 94–95 КК України) [1, с. 42–44].

Головним правилом чинного кримінального закону є домінування превенції над заходами кримінальної репресії (ст. 1 КК України, ст. 1 КВК України) [1, с. 6; 9, с. 3]. Це є проявом принципу гуманного ставлення до наркозалежної особи, яка вчинила будь-який злочин, у тому числі і наркозлочин.

Головною метою чинного кримінально-виконавчого закону, так само, як і кримінального, визначено запобігання нових злочинів особами, засудженими за вчинення злочинів, а також вчинення злочинів іншими особами, які ще не притягувалися до кримінальної відповідальності, а лише задумують чи готують вчинення злочинів (ст. 1 КВК України, ст. 1 КК України) [9, с. 3; 1, с. 6].

Метою застосування примусового лікування, як і примусових заходів медичного характеру відносно наркозалежних осіб, чинний кримінальний закон також називає запобігання вчиненню злочинів та суспільно небезпечних діянь (ст. 92 КК України, ст. 21 КВК України) [1, с. 42; 9, с. 15]. Отже, головне завдання, що постає перед правоохоронними органами та установами виконання покарань при засудженні та виконанні покарання відносно наркозалежної особи, є її лікування до звільнення від хворобливої залежності та попередження з їх боку вчинення нових злочинів.

Відносно тих осіб, які вчинили злочини у стані осудності, але, наприклад, епізодично вживають наркотичні засоби і не мають ще стійкої хворобливої залежності від наркотиків чи психотропів, суд може призначити заходи примусового лікування. Це може бути амбулаторне примусове лікування у лікаря нарколога чи психіатра. Один із обов'язків, що покладається на наркозалежну особу при засудженні з випробуванням, умовно-досудовому звільненні від відбування покарання чи звільненні від відбування покарання з інших підстав, є обов'язок пройти курс лікування від наркотичної залежності (ст. 76 ч. 2 п. 5 КК України) [1, с. 34]. Це стосується дорослих осіб.

Відносно тих осіб, які вчинили злочин у неповнолітньому віці, тобто до досягнення ними вісімнадцяти років, застосовуються аналогічні заходи примусового лікування (ст.ст. 92, 96 КК України) [1, с. 44]. Таким чином, вітчизняний законодавець не робить розподілу між дорослими та неповнолітніми, які мають наркотичну залежність у разі застосування до них примусового лікування та примусових заходів медичного характеру.

Це цілком правильно. Відмінність полягає лише у тому, що дорослі і неповнолітні наркозалежні злочинці утримуються в різних установах: в колоніях для дорослих та виховних колоніях (ст. 11 КВК України) [9, с. 9]. І так само, як і для дорослих наркозалежних злочинців, так і для неповнолітніх, призначення та припинення примусових заходів медичного характеру та примусове лікування відбувається за рішенням суду (ст.ст. 95, 96 КК України) [1, с. 43–44]. Що ж стосується призначення чи припинення вказаних заходів, то їх призначення під час відбування покарання або дострокове припинення можливе також за рішенням суду, але за

умови відповідного рішення спеціалізованої медичної установи, що здійснює лікування (ст.ст. 95, 96 КК України, ст. 21 КВК України) [1, с. 43–44; 9, с. 15].

Державна антинаркотична політика спрямована на впорядкування законного обігу та протидію незаконного обігу наркотиків та психотропів. Основні принципи здійснення цього виду державної політики вітчизняний законодавець визначає в Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року (далі – Стратегія). Однак, Стратегія містить і певні суперечності із раніше прийнятими законами в цій галузі. Незважаючи на це, вказана Стратегія є досить важливим правовим актом, що встановлює основні засади діяльності у сфері обігу наркотиків та психотропів, їх аналогів і прекурсорів. Стратегією визначено основні вимоги, встановлені у сфері організації та здійснення протидії незаконному обігу вказаних речовин.

Для сучасного українського суспільства основними принципами, як і для всієї міжнародної спільноти, були взяті за основу наступні напрями вітчизняної антинаркотичної політики. До них входять і скорочення попиту на наркотичні засоби та психотропні речовини, здійснення дієвого контролю за їх легальним обігом, та міжнародної співпраці у цій сфері. Кожний із вказаних напрямів є вкрай важливим для сучасного українського суспільства і передбачає здійснення цілої низки заходів на їх реалізацію.

2020 рік, як і попередній період, з 1999 до 2013 роки, визначені як періоди, в які необхідно досягти істотних результатів у скороченні попиту на наркотики та психотропи. Що ж стосується оцінок дієвості вказаної Концепції, то вони повинні ґрунтуватися на певних критеріях, що не викликають сумнівів у їх реальності та об'єктивності. Автори роботи вважають, що найбільш прийнятним для сучасного українського суспільства є вирішення питання про визначення конкретного кола заходів, запропонованих органами виконавчої влади (як на вищому, так і на місцевому рівнях), які здійснюють кураторство у сфері реалізації комплексу заходів в діяльності державної антинаркотичної політики.

Висновки. Міжнародна співпраця правоохоронних структур держави у протидії та запобіганні наркозлочинності повинна будуватися на принципах взаємоповаги та взаємної допомоги, і включати в себе: 1) жорстоку боротьбу з незаконним (нелегальним) обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів; 2) повна відмова від замісної підтримувальної терапії лікування наркозалежних осіб; 3) гуманне ставлення в медицині до наркозалежних осіб (як хворих) та реалізація профілактичних заходів і реабілітаційних програм лікування та соціалізації наркозалежних осіб; 4) рівноправне ставлення до всіх осіб, які вчинили злочини, і більш суворе до тих, хто вчинив злочин у стані наркотичного сп'яніння чи з метою отримання коштів для придбання наркотиків; 5) створення в установах виконання покарань закритого типу умов для лікування наркозалежних засуджених сучасними вітчизняними методами лікування; 6) залучення до міжнародної співпраці у напрямку запобігання наркозлочинності та наркобізнесу широкого кола суб'єктів такої співпраці регіонального рівня.

Література:

1. Кримінальний кодекс України (із зм. та доп. станом на 5 вересня 2014 р.). Х. : Одісеї, 2014. 232 с.
2. Владимиров В.А., Ляпунов Ю.И. Советская уголовная политика и ее отражение в действующем законодательстве: Учебное пособие. М. : Изд-во Акад. МВД СССР, 1979. 130 с.
3. Конституція України від 28.06.1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. Зі змінами станом на 15.11.2015 року. Електронний ресурс: *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>. Дата звернення: 20.05.2019.
4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. і допов. К. : Юридична думка, 2012. 1316 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Суми : «ІПП Нотис», 2012. 320 с.
6. Про наркотичні засоби: Єдина Конвенція Організації Об'єднаних Націй 1961 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://rada.gov.ua>. Дата звернення: 12.05.2019.
7. Про психотропні речовини: Конвенція Організації Об'єднаних Націй 1971 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://rada.gov.ua>. Дата звернення: 12.05.2019.
8. Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин: Конвенція Організації Об'єднаних Націй 1988 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://rada.gov.ua>. Дата звернення: 12.05.2019.
9. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. д.ю.н., проф. В.В. Коваленка, д.ю.н., проф. А.Х. Степанюка. К. : Атіка, 2012. 492 с.

Shalgunova S., Shevchenko T. Anti-drug legislation of Ukraine in the area of counteracting drug crimes: principles of the implementation of anti-drug policy

Summary. The article presents the results of scientific research of domestic criminologists, which show that the trend of drug crimes is unfavorable, and their number increases year after year. The article defines the principles of the construction and action of the anti-drug legislation of Ukraine in the area of combating narcotization. The article deals with the guidelines that define the rules of behavior of subjects and conduct the investigated policy in life, implement them in everyday life and public practice.

In particular, a number of principles are considered, such as: legality, democracy, and humanism. It is determined that the general approach, the principles of criminal law of Ukraine are divided into two groups: the basic (or general theoretical) and special (private, inherent only criminal law as an independent branch of law). The generally recognized principles are the general theoretical, which are the basis of criminal law, criminal-law policy of Ukraine, as well as any other state.

This group of principles is also reflected in international legal acts containing criminal law prohibitions. The legal regulation of both lawful drug trafficking and criminal liability for violations is subject to these principles in terms of defining a general approach to the division of principles into basic and sectoral.

The article contains the provision that the basic principles are those that define universally accepted ideas, approaches to criminalization and decriminalization, the construction of a criminal policy, reflected in international legal acts containing criminal law, and sectoral ones – those that reflect the evolution of the criminal law and criminal policy of the state as a whole, and in the field of combating illicit drug trafficking, including. It is also noted that the reflection of the basic universally accepted principles of law can be seen in international legal acts.

Key words: principle, politics, legality, humanism, equality, narcoconality, criminal liability.